

Андрій Колесников

д. філол. н., доц.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

akolesnykov2015@ukr.net

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ. У ПІВДЕННІЙ БЕССАРАБІЇ

Межиріччя Дністра і Дунаю (МДД) / Південну Бессарабію / Буджак характеризує непроста, багатокомпонентна, динамічна мовна ситуація. В ареалі понад 200 років співіснують і контактують українська, румунська, болгарська, російська, гагаузька, циганська, албанська та інші мови. Значний вплив на мови, які функціонують сьогодні, на попередніх етапах їхнього розвитку в ареалі здійснили також тюркські й німецькі говірки. Ускладнює мовну ситуацію полідіалектність відзначених складників, їх переселенський характер і змінний у часі та просторі соціальний статус ідіомів, зокрема, як офіційних / державних, відповідно, більш чи менш престижних, що мають або не мають наддіалектну / літературну форму.

Такі поліетнічні та полімовні ареали, як МДД, етнографи та мовознавці називали природними лабораторіями [1, с. 13], де, спостерігаючи над «природним експериментом», можна отримати чимало цікавих наукових фактів, тому й у середовищі дослідників цього полілінгвального ареалу стало традиційним порівняння його з природною лінгвістичною лабораторією [2; 3; 4; 5].

Спостереження над функціонуванням мов і діалектів в МДД дозволяє відкрити нові мовні / діалектні явища. Ситуація мовного контакту стає, зазвичай, «катализатором» мовних змін, призводить до численних запозичень в контактних ідіомах з подальшою їх адаптацією, чи до семантичних і формальних трансформацій рідних елементів під впливом контактного ідіому. Іноді контакт може стимулювати й консервацію окремих рис чи цілих говірок, самозбереження систем, відштовхування їх від чужорідних елементів. Подібні факти спостережені на матеріалі українських південнобессарабських говірок низкою науковців [4; 6; 7; 8; 9].

Однак, мовна палітра нашого регіону цікава не лише діалектологам. Контакт мов – один з центральних об'єктів соціолінгвістичної науки. Саме в соціолінгвістичному аспекті на функціонування мов в МДД поглянули лінгвісти Ізмаїльського державного педагогічного інституту на початку 90-х років ХХ ст., результатом чого стала праця «Языковая ситуация в Придунайском крае Одесской области Украины: 1993-1994 годы» [10]. В ній мовна ситуація МДД визнавалася «складною», «багатокомпонентною», «безконфліктною», «толерантною» (йшлося про толерантне ставлення як до самих контактних мов / діалектів, так і до випадків інтерференції в рідних ідіомах). При цьому зазначалося, що як мова міжнародного спілкування в регіоні в цей період внаслідок мовної політики СРСР (а мовна ситуація, на думку дослідників, завжди наслідок мовної політики) використовувалася російська мова. Були зафіксовані навіть факти відмови від рідної національної мови на користь російської, а також чимало інших цікавих

явищ. Автори цього дослідження гостро відчули й певну дискримінаційність терміна «національна / мовна меншість», бо в ситуації різкої зміни мовної політики так звані російськомовні бессарабці з престижної більшості де-юре перетворилися на меншість.

Мовна ситуація в МДД початку 90-х років ХХ ст. почала змінюватися саме під впливом нової мовної політики України, регульованої, зокрема, статтею 10 Конституції України, згідно з якою єдиною державною мовою визнається українська, в той час, як національний і мовний склад регіону майже не змінився (пор. дані переписів населення 1989 р. і 2001 р.).

Резюмуючи, автори праці поставили завдання мовного будівництва краю (гармонійний розвиток національних мов і діалектів на тлі безболісної, безконфліктної, ненасильницької українізації; поступова заміна національно-російської двомовності національно-українською). Відзначивши складність і «невдячність справи» прогнозування у цій галузі, мовознавці зауважили, що така трансформація, за умови планомірної і тактичної роботи держави, має відбутися найближчим часом, а також припустили, що може стати на заваді такому сценарію – це адміністративні працівники різних рівнів, які ігнорують на догоду власній зручності культурні та мовні потреби населення, яким (за відсутності жорстких заходів) не вигідно і некомфортно щось змінювати в мовній ситуації.

Від того часу, як почала діяти мовна політика Незалежної України минуло вже 28 років, але ситуація у Південній Бессарабії змінилася несуттєво: українська мова ще не стала повноцінним засобом міжнаціонального спілкування в усіх її районах. Пояснення цьому знаходимо як у змінах мовної політики держави (були періоди посилення і послаблення українізації, напр., період закону Ківалова-Колесніченка, дискусій навколо нього), так й у недостатній дієвості регіональних заходів мовної політики. Побачити це, запропонувати і робити кроки задля виправлення ситуації з державною мовою в регіоні нам допомогло доволі тривале й різноаспектне (діалектологічне та соціолінгвістичне) спостереження над функціонуванням мов / діалектів в ареалі.

Відповідаючи на питання, чому мовна політика попередніх років виявилася недостатньо ефективною, відзначимо декілька чинників. По-перше, справдилися, на жаль, прогнози щодо протидії мовній політиці України бюрократів й адміністративних працівників усіх ланок (напр., не таємниця, що держадміністрація м. Ізмаїла та району лише у 2019 році почала вживати українську мову в професійній сфері, а в Болграді й досі використовують російську).

По-друге, та послідовність, чіткість і невідворотність українізації, яка спостерігалася від 90-х років ХХ ст., в останнє десятиліття послабилася. За відсутності пильного контролю з боку держави зменшилася кількість годин з української мови в закладах освіти, напр., у навчальних планах факультету іноземних мов ІДГУ (та інших неспеціальних факультетах) українська мова вивчається тільки в одному семестрі на I курсі, тоді як на рубежі століть вона була мало не щороку. Спостерігали ми й помітне зменшення годин з української мови й у планах майбутніх фахівців з української мови і літератури.

По-третє, в перші 15 років незалежності молодь МДД чіткіше асоціювала

знання державної мови з власною успішністю, наразі ж мотивація щодо вивчення її дещо знизилася. Престижність її послабла, очевидно, й через економічні проблеми в Україні.

Якщо останній чинник слабо регулюється мовною політикою, то перші можуть зазнавати її впливу. Державі слід більше приділяти увагу реалізації мовної політики в полілінгвальних регіонах, додатково контролювати навчальні плани закладів освіти щодо частки української мови в них, вимагати уживання української мови від держслужбовців.

Таким чином, увага до функціонування мов і діалектів МДД, до динаміки мовної ситуації може допомогти вибудувати ефективну й безконфліктну мовну політику в полілінгвальній Південній Бессарабії. Крім локальної цінності в проведенні мовної політики, мови та говірки вимагають вивчення й в аспекті удосконалення мовної політики країни в цілому, реалізації мовної політики в латеральних та інших полілінгвальних ареалах України та світу.

Ще один аспект дослідження ідіомів у регіоні, що має вихід у царину практичного застосування – завдання будівництва, консолідації та примирення громадянського суспільства, адже ареал, як вже було відзначено, незважаючи на його складність та багатокомпонентність, характеризується як безконфліктний [10]. В цілому це справедливо, але зрозуміло, що складність та багатокомпонентність припускають протиріччя, і цінність нашого ареалу як раз і полягає в тому, що, незважаючи на такі локальні і спорадичні суперечності, вдається зберегти безконфліктність. У цьому плані маємо можливість спостерігати над мікросуперечностями (етнічними, субетнічними, мовними), моделювати конфлікти і шукати шляхи їх недопущень, розв'язань.

Розв'язуючи завдання пошуку заходів проведення ефективної та безконфліктної мовної політики в регіоні, відзначаємо кілька мікросюжетів, що відображають напрями роботи і потребують окремої пильної уваги. Насамперед, це боротьба з міфом, що Бессарабія – російськомовна частина України. Подібне твердження, як і думка, що Бессарабія – це Румунія, стимулює сепаратистські настрої в регіоні і має коріння й підтримку в шовіністично налаштованих колах інших держав. Але воно неправдиве (статистика 2001 р. [11], співвідносна з інформацією про мовний склад [12] і з відомостями попередніх переписів, зокрема радянського 1989 р., свідчить про таке співвідношення основних етносів в ареалі: українці – 40,2 %, болгары – 20,9 %, росіяни – 20,2 %, молдовани – 12,7 %, гагаузи – 4 %), спирається на своєрідний “соліпсизм” носіїв тієї чи тієї мови та логіку індуктивного умовиводу (логічна помилка перенесення часткового на загальне на основі видатної ролі часткового), проектуючи локальну мовну ситуацію на більший ареал. Логіка тут така: Ізмаїл – неофіційна столиця Бессарабії – він російськомовний, значить і вся Бессарабія російськомовна. Між іншим, відомо, що мовна ситуація в містах, торгових і культурних центрах може бути дуже динамічна, у зв'язку з високою цінністю в них офіційної мови (для Бессарабії за Османської імперії – османської турецької, за румунів – румунської, за Російської імперії і СРСР – російської, а в незалежній Україні – закономірно – української). І саме Ізмаїл (та деякі інші пункти на карті Бессарабії за розумної мовної політики України має стати точкою, де ця політика повинна бути

застосована з достатньою жорсткістю (але не насильницьки), з найбільшою ретельністю, точністю, продуманістю і, відповідно, ефективністю.

Багаторічні спостереження в ареалі дали нам чітке розуміння того, що за правильної, збалансованої мовної політики контакт мов не заважає їх розвитку, а навпаки, стимулює його. У зв'язку з цим першочерговими завданнями роботи лінгвістів в регіоні є: послаблення негативних чинників розвитку ідіомів; вироблення правильного розуміння мовцями об'єктивної мовної ситуації в регіоні; розширення національно-української полімовності; культивування цінності національної мови як чинника етнічної самоідентифікації і важливого складника культурної палітри регіону, а державної – як ідентифікатора державної належності, престижного ідіому, засобу досягнення особистих соціально-економічних успіхів громадян; боротьба з ототожненням діалекту і суржику. І, звичайно, всі перелічені вище завдання можуть бути ефективно розв'язані за умови подальшого вивчення мов і діалектів у регіоні, зокрема за визначеними напрямками, з метою отримання нових даних, контролю над динамікою мовної ситуації, коригування заходів мовної політики.

Філологи ареалу багато працюють у відзначених напрямках. Зокрема, це фундаментальні державні наукові проекти Ізмаїльського державного гуманітарного університету (ІДГУ), в тому числі, спільні з НАН України: у 2008-2010 рр. – «Літературні мови і діалекти межиріччя Дністра і Дунаю» (НДР №0108U003100); в 2016-2018 роках – «Опис і картографування межиріччя Дністра і Дунаю – нової європейської моделі безконфліктного взаємодії разносистемних мов та діалектів» (НДР № 0116U004158), керівник проекту – директор Інституту української мови НАН України проф. Гриценко П. Ю., відповідальний виконавець – Колесников А. О.

На 2020 рік запланований інший спільний з Інститутом української мови науковий проект, який має не лише фундаментальний характер, але й важливе освітнє, соціально-політичне значення, можливість практичного застосування результатів у сфері державної політики «Удержавлення української мови як засобу міжнаціонального спілкування в полімовному і полідіалектному середовищі».

Серед результатів завершеного в 2018 році проекту – атласи, питальники, монографії, фонотеки та текстотеки діалектних матеріалів, а також рекомендації щодо проведення національної мовної політики, повноформатного удержавлення української мови «Проект заходів ІДГУ щодо зміцнення державного статусу української мови», однією з рекомендацій якого було відкриття Центру української мови і культури при ІДГУ (наказ № 22 від 11 лютого 2019 р.), координатор його – доцент кафедри української мови і літератури Делюсто М. С., яка, працюючи на громадських засадах, вже зробила чимало: створено положення про структурний підрозділ (див. сайт ІДГУ), проводяться безкоштовні курси з української мови (і вони користуються великим попитом) для різних категорій населення і різних потреб – від початкового рівня знань мови до професійного, ведеться робота з популяризації української мови, надаються консультації громадянам з широкого спектру мовних питань, вивчаються особливості викладання української мови для національних меншин та надаються

консультації для вчителів національних шкіл з цього питання, розробляється науковий проект «Удержавлення української мови як засобу міжнаціонального спілкування в полімовному і полідіалектному середовищі» та ін.

Закономірно, що ІДГУ як освітній центр Південної Бессарабії, єдиний державний вищий навчальний заклад в регіоні, з огляду на необхідність повноформатного удержавлення української мови в цьому полімовному ареалі, розширення сфер її використання відповідно до конституції України, консолідації суспільства, формування і захисту національного інформаційно-культурного простору, посилення національної безпеки і суверенітету України, повинен і надалі підтримувати відзначені ініціативи українців, брати на себе функції наукового, освітнього, інформаційного центру розвитку державної мови в закладах освіти півдня Одещини, сприяти збереженню і розвитку української мови в регіоні.

1. Державин Н. С. (1914). Болгарскія колоніи в Россіи (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии). Софія : Мартилен, 294 с.
2. Гриценко П. Ю. (2006). Межиріччя Дністра і Дунаю у світлі лінгвістичної географії (стан і пріоритети). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Вип. 21. С. 3–16.
3. Делюсто М. (2016). Засади укладання питальника до «Мультилінгвального атласу межиріччя Дністра і Дунаю». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Випуск 21. Ужгород. С. 73-77.
4. Колесников А. О. (2015). Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка. Ізмаїл : СМІЛ, 676 с.
5. Колесников А. О. (2016). Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл : Ірбіс, 168 с.
6. Дроздовский В. П. (1962). Украинские говоры Бессарабского Приморья (на материале обследования Саратовского, Татарбунарского и Белгород-Днестровского районов Одесской области): автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук. Киев, 27 с.
7. Муқан А. М. (1960). Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості: дис. ... кандидата філол. наук. Глухів, 291 с.
8. Делюсто М. С. (2010). Граматика говірки у світлі тексту. Київ, 235 с.
9. Гриценко П. Ю. (1984). Моделювання системи діалектної лексики. Київ : Наукова думка, 228 с.
10. ЯСПК (1994). Языковая ситуация в Придунайском крае Одесской области Украины: 1993-1994 годы / Колесников А. А. и др. Измаил : ИДПИ, 68 с.
11. Офіційний веб-сайт державного комітету статистики України. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/odesa/>
12. Офіційний веб-сайт державного комітету статистики України. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/odesa/>